

ԱՆՏԵՂԻ ՀԱՐՈՒԱԾՆԵՐ

ԵՍՏ անգամ ինծի ալ հարցում եղած է Մխիթարեան Հայրերու աշխարհաբարի ոճին մասին, թէ արդեօք իրենց այդ ոճը կը համապատասխանէ՞ դարուս արեւմտահայ բարբառին, այսինքն՝ թէ ունի՞ այն պարզ և սահուն ձեւը, զոր կը գործածեն արեւմտահայ գրագէտներ:

Որպէս ամենամօտիկ աշակերտը հանգուցեալ Հ. Արսէն Ղազիկեանի, որու կապուած էի որդիական սիրով և պարզութեամբ, ինծի ուղղուած վերոյիշեալ հարցումին պատասխանը շատերուն համար կարեւորութիւն մը պիտի հագնէր, քանի որ կը նկատուէի մէկը, որ տեղեակ է Մխիթարեաններու լեզուական կարողութեանց:

Երկար լռութենէ վերջ՝ դարձեալ տեղս կ'առնեմ «Բազմավէպ»ի սինակներուն մէջ և կ'ուզեմ վերոյիշեալ հարցումին պատասխանը տալ: Բայց ատկէ առաջ կ'ուզեմ խօսիլ այն անտեղի հարուածներուն վրայ, որոնք վերջերս սկսած են հոս հոն երեւալ արեւմտահայ մեր եղբայրներուն կողմէ, որոնց մէկ մասին վրայ Հ. Թ. Թոմաճան խօսած է «Բազմավէպ»ի անցեալ տարուան 6-9 թիւերուն մէջ: Արդարեւ, սխալ և կեղծ կարծիք մը կը տիրէ շատ մը արեւմտահայերու մօտ, թէ Մխիթարեաններու աշխարհաբար ոճը առնուազն յիսուն տարի ետ մնացած է, եւ թէ անոնք չեն քաշեր ժամանակին հետ: Իր ամբողջութեան մէջ այս կարծիքը սխալ և կեղծ է՝ ինչպէս ըսի: Պէտք չունի մանկներ յիշելու, ըսածս ապացուցանելու համար, քանի որ չեմ ուզեր անձնականութեան երթալ: Ամբողջ հայ գրական աշխարհը կը ճանչնայ սակայն Մխիթարեան այն Հայրերը, որոնք կը գրեն այսօրուան աշխարհաբարով և չունին ետ մնացած ըլլալու մակդիրը:

Ստիպուած եմ դարձեալ մեռնողներէն Հ. Արսէն Ղազիկեանը յիշելու: Իր ոճը կրնայ և պէտք է ըլլայ օրինակ՝ մեր այսօրուան արեւմտահայ բարբառին: Եթէ ունենայինք արտասահմանի Հայերու համար լեզուական կեդրոնական կաճառ մը (ինչպէս որ Հայաստան ունի արեւելահայ բարբառին համար), այն ատեն առանց կասկածի Ղազիկեանի լեզուն պիտի ընդունուէր որպէս հասարակաց հիմնաքանակ հայ բարբառին համար:

Ո՞վ էր սակայն Ղազիկեան: Մխիթարեան մը: (Ես կրնայի ողջերէն ալ յիշել այնպիսի Հայրեր, որոնք կը քաշեն մեծն Ղազիկեանի ձամբէն, բայց ըսի, թէ չեմ ուզեր անձնականութեան երթալ): Հետեւաբար անտեղի կը գտնեմ հոս հոն երեւցած հարուածները Մխիթարեաններու դէմ: Կան գրաբարի ձեւեր, որոնք աշխարհաբարի մէջ շատեց ատուցած են քաղաքացիական իրաւունք, ինչպէս ունինք օտար բառեր ալ, որոնք հայացած են դարերէ ի վեր: Պարզապէս աշխատանք պիտի ըլլար՝ գոյտ աշխարհաբար գրելու յաւակնութեամբ ուղղագրական և քերականական սխալներու մէջ իյնալ: Միայն ժողովուրդն է, որ ժամանակի ընթացքին նոր ձեւ և կաղապար կու տայ իր խօսած լեզուն: Բռնագրօսիկ փոփոխութիւններ՝ ծիծաղելի կը դառնան: Նոր պատմութենէն առնելով յիշեմ նշանաւոր ազգային գործիչ Մինաս Չերազը՝ հանգուցեալ մը՝ որ իր երիտասարդ տարիներուն կը գործածէր հայրի, մայրի ձեւերը՝ հօր և մօր բառերուն տեղ, զբար ըլլալուն համար: Բայց տեսնելով, որ ժողովուրդն «աշխարհաբարացած» է՝ հօրն ու մօր բառերը, ինքն ալ սկսաւ վերստին այդ գեղեցիկ և ժողովրդական ձեւով գրել:

Այս բոլորն ըսելով չեմ ուզեր վնաս տրիկի կամ վիեննայի պաշտպան փաստաբանն ըլլալ, քանի որ կայ Մխիթարեաններու մէջ պզտիկ խումբ մը, որ դեռ եւս կը յամառի ո՛չ — ժողովրդական աշխարհաբարով մը գրելու: Ծառ ճիշդ կ'ըսէ Հ. Թոմաճան իր վերոյիշեալ յօդուածին մէջ. «Եւ ի՞նչ զարմանք կամ հրեշտակ կրնայ համարուիլ՝ եթէ մեր մէջ գտնուին մէկ երկու — ո՛չ աւելի — գրաբարի գանձերով սնած մտքեր, որոնք սկզբունքով չունեն համակերպիլ մեր լեզուի սեպական կազմն ու յատկաբանութիւնը աղճատող (*) բառերու և բանաձեւերու: Անոնք բա-

ցառութիւն են սակայն, և չեն կրնար ներկայացնել Մխարանութեան ընդհանուր արդիական ըմբռնումը»:

Եւ սակայն ես պիտի թելադրէի «Բազմավէպ»ի խմբագրութեան, որ միատարր մաքուր աշխարհաբար ոճի ուղղութիւն դարձնէր, որպէսզի տեղի չտրուէր սխալ կարծիքի, թէ Մխիթարեանները ետ մնացած են աշխարհաբարի մէջ: Ատկէ փաստ պիտի չգար՝ այլ միայն շահ, քանի որ «Բազմավէպ» կարգացողներու թիւը զգալապէս պիտի բարձրանար:

Սկիւալ, 1 Դեկտ. 1937

ՅԱՍՈՐ — ԳՐԻԳՈՐ

ՄԵՐ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Առանց շնորհապարտ զգացումի չէր որ զետեղեցինք հոս Յակոբ — Գրիգորի տողերը, որոնք ինչքան աղնիւ, նոյնքան ուղիղ են ճշգրտման մէջ Մխիթարեաններու գիրքին աշխարհաբարին հանդէպ:

Այս առիթով ներուի մեզի ալ յայտարարել թէ անտեղի էր գանգատն ու մեղադրանքը անոնց որ Մխիթարեան անշատի մը աշխարհաբարին սեփական և բոլորովին եզակի ոճն ու գրութիւնը ուղեցին ընդհանուրին վերադրել:

Հարկ չենք տեսներ փաստեր բերելու Մխիթարեաններու մատուցած անգին ծառայութեան աշխարհաբարի կազմութեան և հետզհետէ զարգացման համար. ուղղամիտ ուսումնասիրաբար կ'աշխարհաբարի կազմութեան և հետզհետէ ներուի կը թողուիք քննել Մխիթար Աբբաճոր քերականութենէն սկսեալ (1727) մինչեւ մեր քերականութենէն սկսեալ մեր ազգին մէջ հիմնուած Հայրերու ձեւքով մեր ազգին հրատարակւող աշխարհաբար տալիս պարբերական հրատարակութիւնները, ինչպէս «Տարեգրութիւն»-ը որ է ըսելով թիւները, ինչպէս «Տարեգրութիւն» (1799-1802), «Եղեղեղեղ» (1803-1820), «Յիշատակարան» (1807-1808), «Դիտակ Բիզանդական» (1812-1816) և հուսկ «Բազմավէպ» (1843-1938) որ իր առաջին տարիէն սկսած է աշխարհաբարի մաքրութեան, կերպաւորման յատուկ աշխատանք, և թէ ինչպէս Հ. Արսէն Ղազիկեան խառնեց, և թէ ինչպէս Հ. Արսէն Ղազիկեան միջազգային գրական հրաշակերտներուն իր գասական թարգմանութիւններով մեր աշխարհաբարը բարձրացուց քնարերգական ու գիւցազներգ

գակ քերթութեան շնորհալի, պերճ, վսեմ ու պանծալի լեզուի, և իրեն հետ իր տաղանդաւոր բանաստեղծ աշակերտը Դանիէլ Վարուժան՝ որ մեզի կը պարտի իր հանգիստը, հարուստ և բարձրաքանդակ աշխարհաբարը:

Գալով այն թելադրանքին թէ «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը ուղղութիւն է «միատարր մաքուր աշխարհաբար ոճի», անշուշտ քերականական — լեզուական մասին է ակնարկը, և հարկ չկայ ըսել թէ սկիզբէն ի վեր այդ եղած է անոր սկզբունքն և ուղղութիւնը, որուն հետ զուգընթաց յարգած է նաեւ ուրիշ սկզբունք մ'ալ նոյնքան ուղիղ և արդար, այն է՝ յարգել իւրաքանչիւր հեղինակի սեփական լեզուն և ոճը:

Եւ ճիշտ հեղինակի ազատութեան յարգանքի զգացումովն էր որ վերեւ հրատարակեցինք, ինչպէս հրատարակած ենք նախապէս շատ անգամ, բազմադրիւն բանասէր Հ. Վարդան Վ. յօդուածը, ուր եթէ հիմնական կէտեր և շատ մը ձեւեր բացարձակապէս սեփական են իրեն և իրեն միայն, և հիմնովին անհաշտ և անընդունելի այսօրուան ձեւուած, չափուած և կերպաւորուած մեր հասարակաց առողջ և ծաղկահատակ աշխարհաբարին, մասնաւորապէս հոլովութիւններու և ձայնաւորներու փոփոխութեան հարցերը, սակայն միւս կողմէն կը խոստովանենք թէ միեւնոյն յօդուածին մէջ շատ արդար և հիմնական սրբագրութիւններ կան մեր մասին աշխարհաբարին մէջ ազդեցութիւն սպրդած

սխալներու, անհարկի փոխառութիւններու և օտարաբանութիւններու մասին. և մեր ընթերցողները կրնան օգտուիլ այդ տեսակետով:

Աւարտելէ առաջ մեր այս կարեւոր ծանօթութիւնը, հարկ է ըսենք և ընդունինք իբրեւ հիմնական սկզբունք թէ ինչպէս Հայ Ժողովուրդը անյիշատակ դարերու ընթացքին ձեւած ու կերպաւորած է իր հինաւուրց լեզուն, և զայն դրաւոր աւանդած մեզի, նոյն Հայ Ժողովուրդն է որ այսօր իր ցեղային զանգուածով տէր տիրական իր սեփական լեզուն՝ կը ձեւէ և կը կերպաւորէ իր լեզուն և գրով կ'աւանդէ յաջորդ սերունդներուն, առանց յաւակնութիւնն ունենալու կապուել անոնց իրաւունքը՝ այդ աւանդուած լեզուն վրայ աւելցնելու բառ ու բան, ձեւ ու գործով՝ համեմատ հնչաբանական, ցեղախօսական և օտար լեզուներու և քաղաքակրթութեան ազդեցութեան. ինչ որ կը ցուցնէ թէ Ժողովուրդին հետ լեզուն ալ կ'ապրի, կ'ունենայ իր փոփոխութիւնները, կերպաւորումն ու զարգացումը:

Այս վերջին կէտը շեշտել ստիպուեցանք յատկապէս այն անհատներուն համար՝ որոնք յաւակնութիւնն ունին իրենց սեփականելու իրաւունքը հայ լեզուն կազմութեան, մոռնալով թէ հասարակաց է այդ իրաւունքը և ի հարկին ու է նորահնար բառ ու ձեւ պէտք է հայ Ժողովուրդէն ստանայ իր վաւերացումը. քանի որ այդ Ժողովուրդն է որ իր կոկորդին, լեզուն ու ականջին մէջ պիտի իւրացնէ կամ մերժէ զանոնք. պիտի դորձածէ բառ մը, կամ հնութեան թանգարան զրկէ. նոր առում և իմաստ տայ բառի մը՝ հակառակ դրաբարի իմաստին:

Քանի մը օրինակներ՝ մեր ըսածները բացատրելու համար:

Ա. - Ժամանակին՝ մեր լեզուն հանդէպ է ւրախաւոր թիրեաքեան հայերէնի զեղծումներու կարգը դրած էր՝ «բարոյարար», «ընդունելի», երկուքն ալ սակայն այսօր ընդհանրացած՝ մեր Ժողովրդեան հանրաքուէով:

Զ. Քաբը. Այվազովսքի երբեմն անհետեւ թարգմանութիւններ համարած է «կենդանախօս, հայախօսութիւն, մահացողական, հաւատարմական» և սակայն ասոնք ալ այսօր վաւերացած են մեր համայնքէն:

Բ. - Մեր Ժողովուրդը վաւերացուցած է աշխարհաբարին մէջ քանի մը ածանցումներ՝ որոնք աններելի են դրաբարի մէջ և անոր օրէնքով. օր. շոգեկառք, հանրակառք, բառամթերք, մեծարժէք և կամ կրթոտ, արցունքոտ, ևն.:

Նորահնար բառերէն՝ ընդունած է ստառնակ, ստինակ, ևն. իսկ գործարարը = բանրոր հոմանիշ զոյգին առաջինը կը նախընտրէ:

Գ. - Գրաբարի բառամթերքէն, օր.

կը զործածէ	հիւանդ,	կը ԼԵՏ	խօթ
	նամակ		թուղթ
	կոխ		կազ
	ծուռ		թիւր
	մորթեմ		զինուած
	ջանամ		զուն գործեմ
	բնակիմ		ազանիմ
	բերեմ		ածեմ
	բարկանամ		ցանուած
	մեղանչեմ		յանցանեմ
	պատուեմ		ցելուած ևն. ևն.

Հիներէն նորեր կը ձեւէ կամ նոր կը հնարէ.

զարկանեմ	զարնեմ
զարթնում	արթնում
կորնչիմ	կորսուիմ
լինիմ	լլլամ
լնում, խնում	լեցնեմ, խցեմ
կանգնիմ	կայնիմ
անկանիմ	իյնամ (ինկնամ)
ասեմ	ըսեմ
առնեմ	ընեմ (անեմ)
ջնոնում	տաքնում
ըմպեմ	խմեմ
պակնում	վախում
խնդրեմ	ուզեմ
խնդրեմ	վնտրեմ
անագանեմ	ուշանամ

Կը փոխէ դրաբարի ձեւը, օր.

անցանեմ - անցի	անցիմ - անցայ
հասանեմ - հասի	հասիմ - հասայ, ևն.

Կը սղէ գր. ձեւերը, կը վերածէ խորթ և խժաւուր հանդիպումները, կը պահէ կամ կը փոխէ կատարեալի միակերպ ձեւերը, օր.

մտանեմ - մտի	մտնեմ - մտայ
ելանեմ - ելի	ելլեմ - ելայ
կլանեմ - կլի, կլայ	կլլեմ - կլեցի
լինիմ	լլլամ (լլնիմ)

Դարձեալ, ծանր գտնելով դրաբարի միօրինակ ձեւը յաւելուածոյ բայերուն մէջ, կը շեղի անկէ և անկանոն ձեւ մը կանոնի կը վերածէ. օր.

հանգչիմ - հանգեայ	- հանգեցայ
կառչիմ - կառեայ	- կառեցայ
ճանաչեմ - ճանեայ	- ճանչցայ
մեղանչեմ - մեղայ	- մեղանչեցի

Կ'իւրացնէ յունաբան դարոցի գրութեան ձեւերը. օր.

արտածել	փոխ.	արտաքս ածել
ներարկել		ի ներքս արկանել
երարկել		արկանել ընդ (լծով)

և ասոնց նման ներգործել, ներփակել, պարփակել, բարդարել, մակաբերել, տրամագրել ևն, որոնցմէ կը խորշի մեր ոսկեգործը:

Երբեմն կարգը կը փոխէ գրերու՝ ինչպէս սխալոր (գրբ. խտոր) (հմտ. մախր = մարի, աղածի = աղարծի ևն.) կամ արմատական գիր մը կը ԼԵՏ, օր. կեսուր, կեսրայր (գր. ոկեսուր) (հմտ. նաեւ ոկեսել = փռել): Այլուր, ընդհանրապէս, գիր կ'աւելցնէ քաղցրացնելու համար լերկ վանկեր կամ վերջաւորութիւններ. ինչպէս մեկ, կ'ուտեկեք (գր. մեք, ուտեպք), արցունք (հմտ. արտասուք = արտասուք = արցունք): Շատ ծանօթ է բայերու յոգն. եւթ մի փոխուիլը լի. ևն:

Ահա նմոյշ մը բառերու որոնց դրաբարէն տարբեր իմաստ տուած է աշխարհաբար. օր.

մեծութիւն	զր. հարստութիւն	կը նշանակէ
ցած-ութիւն	զր. խոնարհութիւն	»
հաւ	զր. թռչուն կամ նախնիք	»
կայծակ	զր. կայծ, փոքր կայծ	»
ղեղ	զր. թոյն, մեղան, դեղ	»
հարուստ	զր. հզօր, շատ, երկար	»

Կարելի էր անշուշտ գեռ բաղմամբ օրինակներով ցոյց տալ Հայ Ժողովրդեան հոգեբանութիւնն և գործնական գերը իր աշխարհաբար լեզուն կազմաւորութեան մէջ:

Ստորեւ ալ կը նշանակենք քանի մը օրինակ մեր այն գրողներէն՝ որոնք չեն ուզեր ըմբռնել աշխարհաբարի կազմն և լեզուական ուղղութիւնը և կը մաքառին անոր գէմ զուր ջանութիւնը և կը աշխատանքով մը՝ որ սահմանուած է դատապարտուելու:

1. Մեր Ժողովուրդը իր-իրեն-իրմով-իրմի-իրենք ձեւած ու վճռած է. ծիծաղելի չէ՞, հետեւաբար, գեռ պնդել յամառել իւր-ի վրայ, հետեւաբար, կ'աւելցնել յաւառելի ձեւերն որուն՝ իւրեն-իւրմով-իւրմի-իւրենք ձեւերն արդէն գոյութիւն չունին:

2. Մեր Ժողովուրդը ուն լծորդութեան ձեւերը հետզհետէ ջնջած է, և հետեւաբար փոխանակ առնում, արգելում, գիշում, յաւելում, լնում ևն ձեւերուն, կը լծորդէ՝ կ'առնում, կ'արլնում ևն ձեւերուն, կ'աւելցնում, կը լեցնում ևն: Գիշում, կը գիշում, կ'աւելցնում, կը լեցնում կ'առնում, կ'արգելում ևն. պաշտօններու գերբը:

3. Հայ Ժողովուրդը այսօր անխորհրդէ՛ր ձեւք-ձեւքի-ձեւքի, վերք-վերքի-վերքի, կաւք-կաւքի ևն. եղակի նկատելով այդ և նման բառերը: Իսկ դրաբարամբ կը պնդէ՝ ձեւք-ձեւաց, վերք-վիրաց, կաւք-կաւաց ձեւերուն վրայ, չխորհելով թէ պահ մը յետոյ պիտի ստիպուի նախանջել և դառնալ կաւքերով, կաւքերին, վերքերին ևն. ձեւերուն:

4. Մեր Ժողովուրդը ընդհանրապէս թօթափած է դրաբարի լուծը ձայնաւորներու փոփոխութեան՝ հոլովութեան առեւ, ինչպէս մեզի հետ նորալատին և նոր-յոյն ազգերը. (կը մնան քիչ բացառութիւններ՝ քանի մը գործածական բառերու. օր. հօր, մօր, սիրոյ, ևն.):

Ուստի կ'ըսենք անխորհրդէ՛ր զեկր-զեկրի-զեկրի, դիրք-դիրքի-դիրքի, դեզ-դեզի-դեզի, կիտ-կիտի-կիտի, հնագիտ-հնագիտի-հնագիտի. մինչ դրաբարամբ ծիծաղելի և այլաբանական ձեւեր կը գործածեն՝ դրքի-դրքի, դիզեր, կիտեր, հնագիտեր, զիւնկեր, իջնոց ևն. և երբեմն հակառակ դրաբարին՝ նոր ձեւով կ'ստեր կամ զեկրեր (փոխ. զեկ-կիտ):

5. Մեր Ժողովուրդը ինչպէս լաւ կ'ըմբռնէ թէ կը բայերուն հետ միացած կը հնչուի (ինչպէս Ֆրնս-իտ. յօգերը. le ange = l'ange, lo angelo = l'angelo) և հետեւաբար կրճատելու է զայն ձայնաւորներուն քով, օր. կ'առնում, կ'երգում, կ'ըսում, կ'իյնում, կ'որսում, կ'ոչում, կ'օրհնում, նոյնպէս լաւ կ'ըմբռնէ թէ հիմնովին տարբեր է պարագան մը-ին: Մը իրմէ առաջ չեւտուած բառին կը միանայ և հետեւաբար կ'անջատուի յաջորդէն, որով և հարկ չի մնար կրճատելու. ուստի, ինչպէս կ'ըսենք տո՛ւնւմը գնեց, նոյնպէս կ'ըսենք հա՛ցւմը առաւ, երգւմը երգեց, ըսւմը իմացաւ, սիրւմը ունի, ըսւմը օրհնեց, ևն. Գրաբարն ալ որ ճիշտ նոյն պարագային մէջ կը գտնուի՝ երբեք չի փորձեր կրճատել. օր. այրւմի իմացաւ, գո՛ւնիւմի եկի, այրւմի ունի և կամ այրւմի ի գեղեցի ևն. Մեր դրաբարամբները չեն խորհիւր փորձել այրւմի իմացաւ, գոնիւ մ'եկի, այրւմ ունի. չէ՞ որ նոյն է կարգը, նոյն՝ ձայնաւորներու գերբը. և դրաբարի ականջը աւելի նուրբ է...:

Աւելցնենք թէ մ'ունի, մ'առաւ, մ'եկաւ, մ'իմացաւ, մ'օրհնեց կրճատութեան մէջ հիմն և ենթադրութիւնը սխալ ըլլալէն զատ, ընդհանրապէս անհրաժեշտ ալ վերաւորուած է, ինչպէս վտանգուած՝ մը-ի ինքնութիւնը:

Ի ՄԲ.